

Допълнения към статията „Очерки по хидрологията на басейна на р. Марица“ *)

от инж. Б. Ангеловъ

1. Марица

Произходътъ на името Akhiolou или Akhliōun (Ἀχελῷος, Ἀχελῳίος) давано отъ арабския географъ Едризидина на рѣка Марица, който въпросъ бѣ тѣменъ за насъ, въпрѣки даванитѣ отъ нѣкои автори обяснения¹⁾, е освѣтенъ отчасти отъ следващото по-долу изложение.

Acheloos (Ἀχελῷος) се е наричала най-големата и знаменитата рѣка въ древна Гърция, играла значителна роля въ митологията. Хомеръ я назовава „царь на рѣкитѣ“. Вѣрвало се, че елинитѣ най-напредъ се заселили покрай брѣговетѣ на тая рѣка и отъ тамъ се разпространили изъ цѣла Гърция. Рѣката Ἀχελῷος изтича отъ планинската верига Пиндъ, раздѣля областитѣ Етолия и Акарнания, и се влива въ Йоническо море, въ дѣното на Коринтския заливъ. Днесъ тя носи име Aspro rotamos (Бѣла рѣка)

Споредъ грѣцката митология Ахелось е най-големиятъ братъ отъ тритѣ хиляди рѣки, които Тетисъ е родила на бога Океанъ; а изглежда че първоначално сжщото това име е служило като общо название за течашитѣ води. Шестъ по-малки рѣки сж носили сжщото име²⁾: О Анаuros (Αναυρος) — потокъ въ Тесалия, Стрѣμων (Струмон, Струма) въ Тракия, Νέστος (Nessos, Места) въ Тракия, Ηαλιакμόν (Бистрица) въ Македония, Καίκος (Искъръ³⁾) въ Мизия и Ardeskos (Ἀρδησσός, Арда) — Fragm. V, 32 отъ Strabon. 8, стр. 342. Така се и обяснява особената роля, която Ахелось играе като богъ на рѣкитѣ въ митологическитѣ повѣрья. Той е призованъ въ всички жертвоприношения, въ молитвитѣ и заклинанията и изглежда, че култътъ къмъ него е билъ свързанъ съ Додонския Зевсъ (Юпитеръ); защото въ всички отговори на оракула въ Додонъ се добавяло, да се правятъ жертви на Ахелось.

*) Известия на Бѣлг. географско д-во, 1938 г., кн. VI.

¹⁾ Joachim Lelewel, Géographie du Moyen Age. 1852 г. Т. III и VI, стр. 139 — счита, че името на р. Марица Akhliou или Akhiolou произлиза отъ грѣцката дума Ἀχχίολος, която значи морска, „Marmara по латински, Maritza на простъ латински езикъ.“

Р. A medée Taubert — Géographie d'Edrisi. 1840 г. Т. II, стр. 290—382 — пише, че р. Akhiolou въ долното течение се нарича Marmara (Mariso, Maritza).

²⁾ Alb. Forbiger, Alten Geographie. 1842 г. стр. 24.

³⁾ Хезиодъ (800 г. пр. Хр.) нарича рѣката въ Мизия — Καίκος, Херодотъ (484—408 г. пр. Хр.) — Σκιος (Kios), Тукидидъ (471—400 пр. Хр.) — Ὀσκιος, днесъ Искъръ.

Знаменита е легендата относно съперническата борба между Ахелосъ и Херкулесъ за ржката на Деенира, въ която борба Ахелосъ се явява въ разни митологични образи. При последниятъ бой, въ който Ахелосъ билъ като бикъ, Херкулесъ го убива и му изтръгва една рогъ. Нимфитъ напълнятъ съ цвѣта и плодове този рогъ и отъ тогава той билъ считанъ като знакъ на изобилие. Това вѣрване има отенъкъ за плодородието на долините, обливани отъ водитъ на братята Achelous.¹⁾

Безспорно, че споменатитъ рѣки и повѣрия за тѣхъ, ако не напълно, отчасти сж били известни на Едризи отъ предшественика му географъ Pausanias (XI в.). Заради това при пжтуването си по Балканския полуостровъ презъ 1153 г., когато България е била владяна отъ византийцитъ, Едризи е нарекалъ Марица, като най-голъма и знаменита рѣка въ Romania (Византия) съ име Акиолу (Akhliouч или Akhiouч по Lelewel).

Предположението ни става вѣрноподобно и поради обстоятелството, че „голъмата тракийска рѣка“, отдавна позната съ име "Εβρος, надминава не само шестъхъ цитирани братя рѣки, но и самия 'Αχελϋος — „царя на рѣкитъ“.

2. Вжча

Ние писахме, че името на рѣка Вжча, единъ отъ голъмитъ и пълноводни притоци на Срѣдна Марица, произхожда отъ думата *Utus*, чийто индоевропейски коренъ *u* значи „вода“, „рѣка“. Старогръцкиятъ коренъ *υδ=ωρ* означава сжщо „вода“²⁾.

Каракачанитъ (куцовласи), които пасатъ стадата си въ планинския басейнъ на рѣката изъ великолепитъ пасища на Беглика въ Родопитъ, наричатъ рѣката *Вута*. Помацитъ въ Михалково, горнитъ села и колиби употребяватъ името ѝ въ нарицателна форма съ запазения у тѣхъ старобългарски говоръ *Вжча-ма*, като кжца-ма, хлѣба-му и пр. Въ тѣзи названия проличава ясно корена на думата *Utus*.

Ние не чухме „въ по-горнитъ помашки покрайнини рѣката да се нарича „Крива ряка“, както пише К. Иречекъ³⁾, а само обяснения на името Вжча или Вжча, което значело по тѣхъ извита рѣка, крива рѣка. Действително въ руската карта е означено селище Егри-дере (Крива-рѣка) до единъ незначителенъ потокъ на Триградската рѣка, притокъ на Вжча, който потокъ изтича отъ върха Сарж-яръ (1632 м.). Това име обаче не може да се смѣта за изворъ на названието „Крива рѣка“, което не се прилага нигде.

Главната рѣка, която започва отъ върха Каинъ чалъ (1811 м. височина надъ м. р.) и има забележително права посока къмъ

¹⁾ Вижъ Paulys R., Encyclopædie, G. Wissowa, думата *Flussgötter*. Roscher Lexikon 1884 г., Dictionnaire des antiquités отъ Ch. Daranberg 1872 г., La Grande Encyclopedie Francaise и др.

²⁾ Проф. Ст. Младеновъ, Имената на десетъ български рѣки. Сп. Б. А. Наукитъ, 1915 г., кн. X.

³⁾ Пжтувания по България. 1899 г. стр. 435.

Марица, по цялото си протежение въ Родопския масивъ носи име Вжча и едва отъ планинското си ущелие близо до с. Кричимъ и надолу тя измѣня названието си въ рѣка Кричимъ. Това потвърдяватъ всички последни географски и геоложки изучавания аърху басейна на тая рѣка отъ проф. А. Иширковъ¹⁾, отъ проф. Ж. Радевъ²⁾ и ценния геоложки трудъ на проф. д-ръ Георги Бончевъ³⁾, както и историко-географския очеркъ „Родопитъ“ отъ П. Делирадевъ.

Още по-вече е несъстоятелно тълкуването, че името Вжча произлизло отъ Вълча рѣка, поради което следва да се пише Вълча, а не Вжча⁴⁾. Нигде въ порѣчието на въпросната рѣка не се срѣща не притокъ, но даже и потокъ или мѣстность съ име вълча рѣка, вълчи долъ или вълча поляна и т. н.; и затова правилно е името на рѣката да се пише тъй, както я знае народа — „Вжча“.

Въ долното течение, както казахме, рѣката носи име Кричимъ, очевидно, произхождаше отъ името на с. Кричимъ (Кръчма), надъ което върху една скала стърчатъ останки отъ старинна крепостъ съ сщщото име. За миналото на тая крепостъ К. Иречекъ⁵⁾ дава интересни сведения и намира, че формитъ „Κριτζιμός у Никита Акомината, Κριτζιμός у Акрополита (1220—1282 г.), Κροτζιμός у Кантакузина сочатъ къмъ старославянската дума Κρϋνιμъ“. Henri de Valenciennes я наричалъ Cruceмонт — „Krysмон“, а турцитъ „Кръчма“.

Следствие голѣмото значение на водитъ на р. Кричимъ за напояване оризища и други култури, въ турско време долното течение на рѣката е носило и особени названия „Паша — чай“ (татарски Пашакай, главна рѣка) или (Коджа — чай) (голѣма рѣка). Нейнитъ води се считали за най-сигурни презъ лѣтото и понеже сж студени и безъ тлакъ, чалтишкитъ земи сж били отдалечени чакъ до Пловдивъ (Сарай-дамга).

Името на р. Вжча не е свързано, доколкото знаемъ, съ нѣкое важно историческо събитие. По нейното легло нѣма и забележителни старинни селища, освенъ споменатата крепостъ Кричимосъ. Понеже рѣката тече между високи и стръмни скали, има силенъ наклонъ (отъ 6 до 39⁰/₀₀), съ бързеи и скалисти прагове по леглото, заради това както и поради своитъ силни течения тя е мжчностожпна за съобщения. Въ турско време по нейното легло се е свличало дървенъ материалъ, който сервисъ продължава до 1905—1906 год. На него се дължатъ многобройнитъ дъскорезници (бичкии), които сжществуваха около с. Кричимъ.

Въ най-горния басейнъ на Вжча, обаче, се срѣщатъ важни старинни забележителности. Древниятъ тракийски пжтъ, отъ който

¹⁾ Хидрография на България. V Годишникъ на Соф. университетъ, 1908/1909 г.

²⁾ Рѣка Вжча. 1923 г.

³⁾ Скаленъ съставъ и геологиченъ строежъ на басейна на р. Кричимъ. Сп. Б. А. Н., кн. LVII, 1938 г.

⁴⁾ в. „Вечерь“ отъ 15 януарий 1940 г. „Вжча“ отъ И. П.

⁵⁾ Цит. съчинение.

се виждатъ още остатаци изъ Родопитѣ и който е свързвалъ Пловдивъ презъ Ташъ-боазъ, Неврокопъ съ Солунъ, е лжкатушилъ изъ нейния горенъ басейнъ и е пресичалъ нѣкои отъ притоцитѣ ѝ. Близу до вододѣла между Вжча и (р. Сура) (Доспатъ-сую) стърчи родопскиятъ масивъ Гвозъ-тепе (1649 м.), на който, споредъ Ст. Захариевъ¹⁾, е „имало развалини отъ великолепенъ палатъ, лето е живѣлъ презъ лѣтото Деспотътъ“. Тамъ сж разкрити и гробници, въ които сж „намѣрили медни шлемове, щитове, копия и нѣколко сръбърни пенези“.

Прочутото светилище на тракитѣ, посветено на Дионисий, за което още Херодотъ споменува (VII, 111), че се е намирало на най-високата планина (върхътъ Зилмосъ въ Родопитѣ) се сочи да е на Гвозъ-тепе. Тамъ е ходилъ на поклонение Александъръ Македонски и Октавианъ, баща на римския императоръ Августъ (63 г. пр. Хр. — 14 сл. Хр.). Макаръ да не е още точно установено мѣстото на светилището, г. В. Миковъ действително е намѣрилъ на Гвозъ-тепе останки отъ VII до I в. пр. Хр., обаче той е открилъ много по-голъми развалини отъ VI до I в. пр. Хр. на върха Св. Илия (Св. Гора) надъ с. Балабанъ (Девинско), сжщо въ басейна на Вжча.

Долното течение на р. Вжча е било пресичано отъ разклонението на римския друмъ (Via militaris), което разклонение е минавало презъ Bessarara, Tugugero (дн. Полатово) за Filippopolis; но понеже главниятъ транспортъ е следвалъ лѣвия брѣгъ на Марица направо отъ mutatio Alusore за Filippopolis и впоследствие тоя пжтъ се е силно развилъ, рѣката е останала незабелязана и неспоменувана отъ никой пжтешественикъ по нашитѣ земи, освенъ много късно отъ Ami Boué и Viquesnel. Това ни накара да прибѣгнемъ къмъ старитѣ карти за страната, съ които разполагаме.

Първата карта, въ която срѣщаме отбелязана р. Вжча, е отъ Merkatora (Wlachia, Servia, Bulgaria, Romania. 1589 г.), гдето рѣката е представена съ два клона, съответствуващи на Вжча и Стара рѣка, които се сливатъ при селището Trait (вѣроятно Теке, днесъ Текира) и се вливатъ въ Марица. Въ нея Вжча е погрѣшно означена съ име Marisa Fl.

Въ картата на Sr Sanson отъ 1660 г. (Le cours de Danube) Вжча е показана съ една линия безъ име, а въ изданието въ 1665 год. е съ два клона и име Mariza minor. Това положение на рѣката се запазва и въ картитѣ отъ Fr. de Wit (Hungariae и пр. 1688 г.), отъ G. de Rossi (Bulgaria et Romania. 1689 г.) и отъ Conradi Lotteri (Graecia. 1720 — 30 год.)

По-късно въ картитѣ отъ N Visscher (Danubii Flumini. 1737/45 г.), отъ Sr Rizzi Zannoni (Empire Otoman. 1774 г.) и отъ F. Fried (Empire Otoman. 1824 г.) р. Вжча е показана единна, но безъ име. Едвамъ следъ появяването на руската генер. шабна карта отъ Генералъ Катовъ (Европ. Турциѣ) въ 1828 г. и произведенитѣ отъ нея „Виенска карта“ въ 1829 г., отъ Lapie (Grèce

¹⁾ Описание на Татаръ-Пазарджишката кааза. 1870 г., стр. 41.

moderne, 1828г./и от *Fz. von Weiss* /*Bur.* Туркеу 1829г./ реката се означава с име *Paschakal* /татарско наречие на Паша чай/, показана е да тече през с.с. *Madjalaz* или *Aldjalaz*, Еникьой/вм.Кадиево/и да се влива в Марица над Пловдив.

Ami Boué и сътрудникът му *A. Viquesnel*² в картите си 1854г. означават Въча с име Кричма-дереси, а погрешно Дермен дере наричат *Paschakal* ^{или *Paschakschal*}. С име Пашака е означена Въча картата от А.х. Руссет, 1843г.; Кричма от *Kierert*, 1853г.; Кричим-дереси в Дановата карта, 1863г.; Пашака от Д. Ангелидова, 1862г. и най-носле в руската ген.щабна карта взета през окупацията, с която си служим и днес, реката е означена с име Въча, което погрешно е отбелязано за да се долоното течение на Стара река, а за същото течение на Въча е дадено име р.Кричима.

Р.Въча не се споменува нито от Евлия Челеби, нито от Каджи Калфа, макар нейните води да са заливали големи пространства оризища. Едвам нон Константин в своя "Наръчник за Пловд. епархия", 1819г.³ пише, че с.Кричим "се дели на две от една буйна река, която носи името на селото, г.е.р.Кричим". По-късно К.Фотинов в своето "Землеописание"/1843/само споменува, че р.Ебръ/Марца/ "край Илибе приема река Кричма". Г.Чукала⁴ също говори за с.Кричим, че е разделено от "много поройната" река, наречена *Кричма*, а Ст.Захариев между десните притоци на Марица изброява и "Кричимската река Въча". В неговата карта същата река е означена Въча или Кричма.

Заклучението от изложението ни е, че занимаващата ни река от своето начало Каинчал по протежение на течение си през Родонския масив носи старинното име Въча, в което лежи индоевроп.корен *ut* или *et* с значение вода, река. С спущането си в низината на Марица същата р. приема старослав.име на с.Кръчим/Кръчма/ през което минава, и става река Кричим или Кричма.

Тур.название Паша-чай/Пашакай/ за дол.теч.на реката произхожда от особеността на водите ѝ да бъдат достатъчни и при най-големите летни суши за да задоволят полетовете с тях култури/оризища/ и създадат спокойствие в стопаните им, обстоятелство, което напълно се потвърждава от онита и хидрометричните измервания.

Р.Въча в последните години стана особено известна с своята прословута "синдикална електр.центра", която и поради невежеството легнало в основите на предприетото проприяние и поради добити впоследствие нерентабилност извъше да бъде отнето от кредитора-държавата, заедно с дълженията на синдиката, възлизащи близо на 1млрд.

Turquie d'Europe, 1840.

ge dans la Turquie d'Europe, 1868.

Знаб. Б. геогр. г. 60, т. 200, 1852
 4/ *Ἐπιτομὴ τῆς Φιλολογίας, 1851, σ. 63.*